

FUNDAMENTUL SOCIAL AL ECONOMIEI DE PIAȚĂ

VLADIMIR PASTI

The paper examines the way in which common thinking engendered the market economy paradigm, as a general representation of the transition of Romanian society from communism to another form of society. Three models are described as components of this paradigm: (a) the model of society-economy relationship (b) the model of economic successfulness (c) the model of a desirable society and economy. The progress of common thought and the evolvement of the market economy paradigm are explained, against a background of deep changes in the features and relationships of the main social groups in society: (a) the class of industrial workers (b) the technocrats (c) the middle class.

1. Paradigma cotidiană a „economiei de piață”

Există în prezent un acord general, al specialiștilor, al politicienilor și chiar al opiniei publice, în privința faptului că economia românească trebuie să se îndrepte spre o formă oarecare a „economiei de piață”. Acest consens are, în prezent, un sens mai larg decât simplul acord cu privire la o direcție de transformare a unor mecanisme de reglare economică. În termenii analizei epistemologice a teoriilor științifice „economia de piață” ar putea fi considerată ca fiind „nucleul dur” al unei teorii fundamentale și generale cu privire la societatea românească. Este fundamentală, pentru că, cu ajutorul acestei teorii — este adevărat, abia schițată și cu propozițiile esențiale încă insuficient clarificate — este diagnosticat stadiul actual al societății și sînt separate caracteristicile considerate definitorii de cele considerate conjuncturale. Este generală, pentru că ea nu se referă exclusiv la economie ci atrage, în sfera ei explicativă, o pluralitate de domenii ale vieții sociale, „economia de piață” fiind, de exemplu, considerată în strînsă legătură cu democrația politică — în sensul pluripartidismului — cu libertatea de exprimare și de opinie, cu o reșezare specifică a structurilor sociale și modificarea semnificativă a modelelor culturale ș.a.m.d.

Larga răspîndire pe care o are noțiunea globală de „economie de piață” dincolo de cercul restrîns al specialiștilor și, mai ales, locul important pe care îl ocupă în întemeierea logică sau doar a unor structuri de argumentare a altor propoziții referitoare la realitatea prezentă și, mai ales, viitoare fac din acest nucleu nu doar punctul central al unei

interpretări științifice ci și fundamentul a ceea ce ar putea fi denumit „**paradigmă cotidiană**“ cu privire la societăți. Trăind în societate, oamenii trebuie să poată să-și explice continuu caracteristicile acesteia, să facă aprecieri cu privire la trecut și prezent și să evalueze viitorul. Iar apoi, au nevoie, evident, de explicații care să justifice de ce anume predicțiile anterior făcute cu privire la viitor s-au dovedit a fi eronate. În acest scop se construiesc modele foarte generale ale societății, în interiorul cărora trebuie să poată fi cuprinse toate acele aspecte ale vieții sociale care sînt vizibile în cotidian și de care oamenii trebuie să țină seama în existența lor de fiecare zi. Aceste modele sînt comune unor largi categorii sociale, iar uneori devin comune practic tuturor categoriilor, constituindu-se astfel ca **paradigme ale gîndirii cotidiene**. De exemplu, religiile au oferit în trecut asemenea paradigme cotidiene și continuă să ofere și astăzi modele explicative generale, dar unor categorii mai restrînse de populație.

Nu se poate face aici o analiză detaliată a paradigmatelor gîndirii cotidiene, dar este ușor de observat că, în situația particulară pe care a creat-o Revoluția în România, și aceasta pentru că, pe de o parte, în viața de toate zilele și, deci, și în gîndirea cotidiană, trebuie să definim acea parte a societății care trebuie neapărat schimbată deoarece este responsabilă de eșecul economico-social și politic iar, pe de altă parte, tot în viața de toate zilele trebuie să definim și latura pozitivă, cea către care vrem și este bine să direcționăm transformarea socială, gîndirea cotidiană a creat și a acceptat această paradigmă a „economiei de piață“.

Caracterul paradigmatic al gîndirii cotidiene cu privire la economia de piață rezultă în primul rînd din aceea că propozițiile fundamentale ale acesteia nu sînt în nici un fel puse în discuție. În al doilea rînd, ele nu sînt deloc explicitate. Orice explicitare a lor ar echivala, dealtfel, cu o punere a lor în discuție. Ele sînt acceptate, ca urmare, **a priori**, asemenea unor convingeri și nu se argumentează altfel decît la modul „economia de piață este o formă **naturală** a economiei“ etc., adică prin afirmarea caracterului lor axiomatic.

În al treilea rînd, în gîndirea cotidiană paradigma economiei de piață nu este rezultatul unei teorii sau analize științifice prelabile. O paradigmă nici nu poate să apară prin multiplicarea sau adîncirea unor rezultate ci, întotdeauna, prin schimbarea cadrului în care ele sînt ordonate și interpretate. „Nucleul dur“ al paradigmei cotidiene *) cu privire la „economia de piață“ este construit prin analogie. „Economie de piață“ este un semn lingvistic pentru o propoziție de forma „o economie ca în R.F.G.“, sau „o economie ca în Suedia“ etc., cu sensul direct de „o economie a unei țări dezvoltate, care asigură populației un nivel ridicat de trai“. Deși proprietatea privată, capitalul ca relație de producție, concurența între produse și producători pe piață sînt considerate a fi trăsături importante ale „economiei de piață“, nici una din aceste trăsături și nici ansamblul lor nu este considerat definitoriu pen-

*) Sînt conștient de faptul că în acest text sînt utilizați împreună termeni din teorii despre știință care se consideră divergente. În realitate ele nu sînt decît complementare, iar, în plus, aici, ele nu sînt utilizate cu privire la știință ci la gîndirea cotidiană, iar sensul pe care îl au este intensiv perceptibil din text.

tru paradigmă. Dovada cea mai bună este faptul că nimeni nu înțelege prin „economie de piață“ o propoziție de forma „o economie ca în Columbia, Peru, Tunisia, Algeria, Birmania, Filipine etc. și nici măcar „ca în Turcia, Portugalia, Cipru ș.a.“, deși acestea din urmă sînt țări europene; pentru motivul lesne de acceptat de către gîndirea cotidiană că nivelul de trai în aceste țări este insuficient de ridicat în raport cu aspirațiile și așteptările gîndirii cotidiene din România, după Revoluție.

În al patrulea rînd, trebuie observat un fenomen caracteristic paradigmelor cotidiene. Ca și altele de acest fel, paradigma cotidiană a „economiei de piață“ nu se formează nici exclusiv la nivelul gîndirii cotidiene, nici la cel științific, ci la intersecția dintre acestea. Paradigma cotidiană a economiei de piață s-a format — și se menține — printr-un schimb continuu de informații, argumente, prescrieri și sisteme conceptuale între gîndirea cotidiană și știința economică într-un mod asemănător cum s-a format paradigma despre extratereștrii la intersecția dintre gîndirea cotidiană și fizică. Acest proces de formare este foarte important pe două direcții. Pe de o parte, pentru că asigură caracterul paradigmatic la nivelul gîndirii cotidiene prin legitimarea pe care i-o conferă autoritatea științifică a reflexelor discursului economic la nivelul cotidianului. În condițiile României de acum, această legitimitate este suplimentar mărită prin intervenția factorului politic care joacă un rol important în transferul către cotidian al cuvintelor, aserțiunilor și modelelor analogice din știința economică și în acreditarea caracterului infailibil prin științificitate a acestora. Pe de altă parte, cotidianul este un factor important de presiune asupra științei economice nu numai pentru că generează o cerere care trebuie satisfăcută pentru ca reprezentanții științei să-și poată menține statutul special (științific) pe care îl au în societate, dar și prin construirea unui cadru lingvistic și interpretativ de uz cotidian care influențează hotărîtor o știință slab formalizată cum este cea economică. Această mișcare „de idei“ dinspre cotidian spre știință este, la rîndul ei amplificată prin intervenția factorului politic capabil și dornic de a transforma presiunea cotidiană nu numai în comandă socială fermă, dar și în apreciere cu caracter normativ. Așa cum, pe vremea lui Aristarh din Samos (care susținea ideea absurdă, pentru contemporanii săi, că pămîntul se învîrte în jurul soarelui) acesta era privit ca o ciudățenie și nu ca un om de știință, tot astfel, în prezent un economist care se îndoiește de paradigma „economiei de piață“ riscă să fie considerat sau răuvoitor sau insuficient pregătit ca om de știință.

În cele ce urmează nu intenționez să pun la îndoială paradigma cotidiană a „economiei de piață“. O paradigmă nu poate fi contrazisă niciodată, ci doar poate fi înlocuită cu o altă paradigmă. Cred că este, însă, necesar să fie evidențiat caracterul paradigmatic al acesteia, împreună cu caracterul ei cotidian și, mai ales, trebuie explicată baza ei socială. De vreme ce paradigma „economiei de piață“ a devenit cotidiană, adică a fost acceptată practic de toată lumea ca model explicativ al societății, atunci acest lucru trebuie înțeles în primul rînd ca fenomen social. Nu avem cîtuși de puțin de a face cu un adevăr atît de evident încît să se impună de la sine. Întîi pentru că, de regulă, adevărurile științifice nu sînt evidente, iar apoi pentru că, tot de regulă, evidența rar, dacă

vreodată, devine componentă a gândirii cotidiene, ale cărei structuri cognitive sînt diferite de cele ale științei. Formarea unei paradigme cotidiene este întotdeauna un fenomen social de același tip cu formarea și dispariția unei ideologii, cu deosebirea că, în vreme ce o ideologie are întotdeauna un nucleu formal constituit și aflat în sarcina unui grup de specialiști, paradigmele cotidiene funcționează, se dezvoltă și devin dominante chiar în lipsa unei asemenea elaborări speciale.

O paradigmă necotidiană utilizată în sociologie afirmă că, dacă un fenomen social există, atunci trebuie să existe un subiect social al acestuia, adică un grup sau o categorie de oameni care, prin activitatea lor socială, sînt producătorii acelui fenomen. Acest studiu pleacă de la observația empirică că paradigma cotidiană a „economiei de piață” există, că fiind paradigmă cotidiană avem de-a face cu un fenomen social, iar ca fenomen social el este produs fie de unul sau mai multe grupuri sociale din societate, fie rezultă ca un produs neintenționat al interacțiunii acestora. Iar studiul își propune nu să rezolve problema, căci încă nu dispunem de toate datele necesare și nici de interpretările lor neîndoielnice, ci doar să o pună și, pentru a deschide discuția, să ofere cîteva ipoteze plauzibile cu privire la abordarea ei. Primul grup de asemenea ipoteze se referă la conținutul paradigmei. Cel de-al doilea, la fundamentul lor social.

2. Modelele economice ale paradigmei cotidiene

În ciuda caracterului ei cotidian, una din tezele fundamentale ale paradigmei „economiei de piață” are un caracter tehnocrat. Paradigma afirmă că : (1) problema economică este o problemă hotărîtoare a societății, de rezolvarea căreia — prin instituirea „economiei de piață” — depinde rezolvarea celorlalte probleme ale societății ; (2) „economia de piață” este o formă „firească” sau „naturală” a economiei ; (3) din această cauză rezolvarea problemei economice nu depinde decît de doi factori : pe de o parte, de competența și priceperea celor chemați să o rezolve în a recunoaște o serie de mecanisme și legități „obiective”, „naturale”, „firești” etc. ale economiei, iar pe de altă parte, de mărimea resurselor pe care aceștia le au la dispoziție pentru a efectua transformarea. Ca urmare, această teză echivalează problema reconstruirii economiei românești cu o problemă tehnică. În această calitate soluția este : (a) unică și (b) rezolvabilă de către specialiști.

Caracterul fundamental al tezei tehnocrate a paradigmei „economiei de piață” nu provine din locul pe care îl ocupă în sistemul de argumente al paradigmei. Ea este fundamentală nu pentru că ar reprezenta baza unui sistem de înlănțuire logică a evidențelor și argumentelor ci pentru că face parte din acea categorie de propoziții ale paradigmei la care nu se poate renunța în nici un caz. Într-o terminologie specifică, ea face parte din „nucleul dur”, al propozițiilor obligatorii și este protejată de o serie de alte propoziții eventual sacrificabile. Protecția ei este asi-

gurată prin argumentare. Cu alte cuvinte, această dublă teză, a caracterului unic al soluției și al caracterului tehnic al realizării ei este argumentată, în ciuda faptului că, în realitate, ea reprezintă un postulat.

Dacă o tratăm ca ceea ce este, adică ca un postulat, în cadrul tezei generale sînt recognoscibile structurile fundamentale ale gîndirii cotidiene. Gîndirea cotidiană este în ansamblu construită ca un mod de antropomorfizare a realității cotidiene, a cărui caracteristică generală este de a trata realitatea în termeni specifici individului uman. Unul dintre aceștia este caracterul absolut al determinării, căreia îi corespund, la nivel interpretativ, unicitatea și obiectivitatea elementelor opționale. Foarte succint, acest lucru poate fi explicat astfel :

Orice realitate socială este, în orice moment al ei, deschisă unor alternative evolutive, în măsura în care asigură anumite grade de libertate subiecților sociali care acționează. De aceea, aceștia trebuie în orice moment al acțiunii să elaboreze opțiuni care anulează toate alternativele în afară de cea pentru care s-a optat. Are loc aici un proces social complex care în viața cotidiană nu apare ca atare. Deoarece opțiunea este socială, în viața cotidiană ea apare ca un ansamblu, pe de o parte, de legitimări ale opțiunii — care devine singura alternativă posibilă, iar pe de altă parte, de interdicții care anulează celelalte alternative. În viața cotidiană în care opțiunea trebuie realizată, caracterul ei opțional dispare, iar gîndirea cotidiană este pusă întotdeauna în fața unor variante sau „drumuri“ sau „soluții“ unice. Unicitatea unei soluții este o caracteristică care este întotdeauna asociată acesteia în momentul în care pătrunde în cotidian.

„Economia de piață“ este, evident, o opțiune, și încă una în formare la nivel social, dar pătrunderea ei în cotidian nu se poate face fără afirmarea unicității ei. Această unicitate este postulată. Ea este inatacabilă. Ceea ce însă nu înseamnă că nu trebuie argumentată. Specific gîndirii cotidiene este de a întemeia argumentarea într-un șir de determinări care se termină întotdeauna în afara cotidianului. În acest caz, el se termină în știință. Caracterul de postulat și nu de consecință logică a unicității soluției este verificabil prin aceea că negarea sau răsturnarea argumentării nu conduce la renunțarea la propoziția : „Economia de piață este singura soluție a problemei economice“, ci la construirea unei alte argumentări, eventual mai elaborate.

Sistemul de argumentare actual al tezei fundamentale este slab întemeiat științific din motivul evident că „economia de piață“ însăși este o noțiune neclară. Ea va rămîne neclară atîta vreme cît la nivel social opțiunea nu se clarifică, iar opțiunea nu se clarifică la nivel social pînă în momentul în care subiectul care elaborează opțiunea nu se constituie, pe de o parte, ca agent social al acestei opțiuni și nu al alteia, iar pe de altă parte, ca agent social dominant în raport cu alți agenți sociabili posibili. Pînă atunci au loc, la nivel științific, elaborări succesive ale unor forme alternative ale opțiunii, care pot rămîne în concurență pînă la stabilizarea acesteia. Atunci varianta științifică care asigură, pe de o parte, legitimitatea cea mai ridicată, iar pe de altă parte, condițiile realizării ei, devine paradigmă științifică.

Acest proces nu se desfășoară însă atât de simplu. Lumea științifică nu este numai sub influența cotidianului, ci și a propriilor factori de determinare (deși influența acestora este modificabilă prin selecție sub presiunea socială a cotidianului); de asemenea, se subordonează propriei ei istorii, condițiilor pe care și le-a creat anterior și structurilor de gândire, informație și modelare pe care le-a utilizat pînă acum. Schimbarea paradigmei nu se poate realiza brusc, dar nu este mai puțin adevărat că lumea științifică încearcă să o facă. Într-o primă etapă, această încercare este mai puțin comentată spre clarificarea teoretică a noțiunii de „economie de piață” cît spre întemeierea ei prin cuprinderea într-un ansamblu de modele teoretice cu caracter mai general. Este modul în care știința economică își „interpretează” paradigma cotidiană.

Trei asemenea modele joacă un rol important în proces și toate trei au, la rîndul lor, caracteristica de a proveni, de asemenea, din gîndirea cotidiană, sau, măcar, de a-i reproduce caracteristicile. Aceasta facilitează integrarea. Dar, pe de altă parte, face postulatul opțional vulnerabil la critica științifică.

A) Modelul raporturilor dintre economie și societate

Există o dublă influență care determină configurarea specifică a modelului raporturilor dintre economie și societate.

a) Primul factor de influență îl reprezintă o anumită ideologie „economizantă”, provenind parțial dintr-o interpretare simplistă a marxismului preluată ulterior și de alte școli economice, iar parțial din concepțiile cotidiene care interpretează evidența empirică a vieții de toate zilele. Rezultatul acțiunii acestui factor poate fi sintetizat ca formarea unui ansamblu de axiome ale modelului general al societății care afirmă:

1) Economia este un domeniu al societății, astfel încît principalele trăsături ale societății derivă din principalele trăsături ale economiei și nu invers.

2) Economia este un domeniu relativ autonom al societății care se subordonează în primul rînd propriilor sale legi „obiective” de funcționare. Caracterul doar relativ al autonomiei economiei constă în aceea că societatea poate influența economia, dar numai în limita variațiilor normale ale legilor „obiective” ale acesteia.

b) Cel de-al doilea factor răspunzător de predominanța paradigmei economice este reprezentat de posibilitățile largi de tratare matematică și cuantificată a realității economice. Aceasta concentrează atenția economiștilor cu precădere asupra formelor cantitative în care se manifestă în cotidian procesele economico-sociale, conducînd la înlocuirea analizei proceselor propriu-zise cu analiza unor mărimi abstracte „eliberate” de suportul lor social și pe care le caracterizează exclusiv din punct de vedere cantitativ, cum ar fi „capitalul, forța de muncă, prețurile, cererea și oferta, puterea de cumpărare, rata de înnoire tehnologică, productivitatea muncii etc. Deoarece existența în cotidian a vieții economice poate fi descrisă utilizînd aceste mărimi, economia însăși este identificată cu

modelul relațiilor dintre ele, așa cum în fizica statistică mișcarea reală a moleculelor este identificată cu ecuațiile probabilistice de stare (dar fizica statistică este conștientă că nu descriu o realitate).

Rezultatul acțiunii acestor factori asupra gândirii economiștilor este constituirea unui model economic, cel mai adesea acceptat fără discuție în urma diviziunii sociale a științelor despre societate, cu privire la raporturile dintre economie și societate. În acest model economia apare ca un domeniu al relațiilor (funcții matematice) între mărimi „obiective“, nesociale și aparținând economiei, relații ce determină în mod hotărâtor desfășurarea altor procese ale vieții sociale.

Pentru analiza perspectivelor economiei românești, utilizarea acestui model economic are două consecințe importante care derivă unele din altele.

a) Orice diagnostic de stare al economiei va apare ca un ansamblu de relații „obiective“ între asemenea mărimi economice. Ca urmare, ceea ce în cotidian apare drept disfuncționalități sau indezirabilitate (inflația, șomajul, lipsa de produse industriale, agricole și servicii etc.) în model va apare ca dezechilibru al ecuațiilor, iar aceste dezechilibre vor fi considerate drept cauze profunde ale disfuncționalității economiei.

b) Deoarece, conform modelului, funcționarea economiei depinde de echilibrarea ecuațiilor, atunci problema optimizării economiei apare ca simplă problemă tehnică a strategiilor de alocare adecvată a resurselor, la care se adaugă : I) suplimentarea prin mijloace extraordinare (import) a resurselor ; II) o legislație care să faciliteze strategiile de alocare.

Fiind o simplă problemă tehnică ea este în principiu oricând rezolvabilă dacă se dispune de un grup de conducători binevoitori și competenți. În ansamblu, modelul afirmă că economia poate fi manipulată spre mai bine de o elită restrânsă de conducători politici și tehnicieni în probleme economice care să dispună asupra resurselor. În felul acesta optimizarea economiei și, în consecință, perspectivele ei sînt, conform modelului și evidenței celei mai răspîndite, o problemă tehnică și nu o problemă socială.

B) Modelul dezirabil al economiei și societății

Orice analiză nu numai a perspectivelor economiei, dar și a stării de fapt este, conștient sau nu, o comparare a stării de fapt cu o stare deziderabilă. De aici, calificările de „bună“ sau „rea“ sau „dezastruoasă“ atribuite economiei. În realitate, ea nu poate fi apreciată drept „bună“ sau „rea“, decît în raport cu un etalon. Acest element de comparație este tocmai modelul deziderabil al economiei.

În principiu, în viața cotidiană și în știința economică modelul deziderabil se construiește în mod diferit. În viața cotidiană modelul economic deziderabil se construiește în funcție de caracteristicile pe care acesta le introduce în cotidian. Altfel spus, în funcție de ceea ce el produce vizibil și neîndoielnic, adică valori de întrebuințare. Cum în România în ultimii ani cea mai mare problemă a cotidianului a reprezentat-o scăderea continuă a nivelului de trai al populației, atunci în

prezent în paradigma cotidiană modelul dezirabil al economiei este în mod necesar unul definit prin valorile de întrebuințare pe care le produce, iar modelul dezirabil al societății este definit prin accesul nelimitat la acestea.

În schimb, în știința economică, o asemenea construcție a modelului nu este posibilă. Știința economică nu-și poate permite să definească un model economic în funcție de output-ul său și, apoi, de distribuirea acestuia în societate din două motive. Primul este de natură științifică. Definirea modelului prin output-ul său lasă o prea largă nedeterminare a conținutului acestuia. În sistemul științific paradigmatic în care este încadrată știința economică ea nu poate insera determinări riguroase dinspre efect spre cauză, iar sistemele de ecuații care ar descrie un asemenea rezultat al producției ar fi nu numai multiple, dar și posibil contradictorii. Ca să nu mai vorbim de faptul că, dacă în cotidian modelul economiei dezirabile este definit pur și simplu printr-o seamă de valori de întrebuințare, pe de o parte, și de confort în muncă pe de altă parte, știința economică nu-și poate permite o asemenea limitare, ea trebuind să transforme această listă de bunuri în rezultatul obligatoriu al unui sistem de ecuații economice. Cel de-al doilea motiv este de natură complexă, aglomerând criterii ideologice cu cele academice. Criteriile ideologice se referă la Karl Marx. În măsura în care un sistem de producție este definit prin output-ul său, atunci problema cea mai importantă legată de acesta este cea a distribuției lui între diferitele categorii de populație. O asemenea problemă este indisolubil legată de programul de cercetare economică inițiat de Karl Marx și se depărtează de celălalt important program de cercetare, născut în a doua jumătate a secolului trecut și care este axat nu pe analiza output-ului ci pe echilibrarea ecuațiilor de stare ale sistemelor de producție. Or, în prezent, știința economică românească, care încearcă să-și explice eșecul prin integrarea, din motive politice, în programul de cercetare marxist, neagă eficiența științifică a acestuia și se străduiește să treacă în celălalt program de cercetare. Criteriile academice se referă la delimitarea domeniilor științifice. O analiză exclusiv a mărimilor economice cuprinse în procesele și mecanismele acesteia permite o netă delimitare a economiei de celelalte științe sociale. Invers, concentrarea problematicii spre analiza distribuției sociale ar conduce, în mare măsură, la sociologizarea problematicii economice.

Toate aceste motive, care nu fac altceva decât să reamintească că știința economică este ea însăși un fenomen social, par să aducă în contradicție gândirea cotidiană cu motivația și structurile științifice, dar, în realitate, au avut ca rezultat concentrarea amîndurora asupra aceluiași model dezirabil al economiei — cel „construit“ prin analogie cu economia țărilor dezvoltate. Atîta doar că modelul pur economic a fost completat cu o imagine barocă a prosperității pe care o poate genera.

Acest proces este mai obișnuit în structura discursului politic decât în cel științific, dar aici nu este vorba de conturarea unei paradigme științifice, sau a unui program de cercetare, ci de formarea unei para-

digme cotidiene, în care modelul dezirabil joacă un rol fundamental. Dimpotrivă, în știință acest tip de modele are un rol restrâns, dacă are vreunul.

Modelul economic rezultat ar trebui să aibă două criterii de maximizare, unul provenit din gândirea cotidiană, cel de-al doilea din știința economică. În realitate el are trei asemenea criterii, toate trei provenind din gândirea cotidiană.

Primul criteriu de maximizare este oferta de bunuri și servicii într-o structură care reproduce aspirațiile și așteptările populației. Cum acestea sînt în parte constituite ca negativ al lipsurilor îndurate de populație în timpul dictaturii, în parte prin idealizarea imaginii cu privire la consumul din țările capitaliste dezvoltate, iar în parte prin anularea acelor caracteristici ale calității vieții în aceste țări, care sînt percepute negativ la nivel cotidian (șomaj, inflații, inegalități sociale etc.), el nu are nici o legătură cu structura și caracteristicile preexistente ale economiei românești, cu realitatea economică românească în ansamblu.

Cel de-al doilea criteriu este cel de maximizare a profitului. El este introdus de știința economică din motivul simplu că maximizarea profitului este un criteriu care permite echilibrarea ecuațiilor de stare a unui sistem economic descris cantitativ. Cum modelele cantitative ale economiei au fost construite tocmai pentru a exprima matematic sisteme de producție orientate în realitate spre maximizarea profitului, această funcționalitate a criteriului (și caracterul lui exclusiv) nu este de mirare. Conjugarea celor două criterii se realizează prin subsumarea primului celui de al doilea. Maximizarea ofertei apare astfel ca o consecință a maximizării profitului. În felul acesta se realizează, din capul locului, mai multe condiții necesare :

a) Se acordă o întemeiere aparent necotidiană modelului elaborat la nivel cotidian, întemeiere care acestuia îi este indispensabilă.

b) Se atribuie modelului cotidian caracteristica de unicitate, care îi este acestuia, de asemenea, absolut indispensabilă.

c) Se remite dezvoltarea modelului economic independent de realitatea economică românească concretă puțin cunoscută, prin simpla analogie cu modele bine studiate și bine explicitate.

Apare însă și un dezavantaj. Întregul model economic este mutat la nivelul pieței, adică în afara producției propriu-zise. Acest lucru nu deranjează cu nimic un model economic, dar nu permite justificarea selecției analogiilor cu economia R.F.G. sau Suediei, dar nu Columbiei sau Algeriei. În consecință, aceste două criterii se completează cu un al treilea criteriu, de maximizare.

Acest al treilea criteriu este cel al tehnologiilor de vîrf. El este bine susținut de celelalte două pentru că în structura aspirațiilor, care întemeiază maximizarea valorilor de întrebuințare, produsele tehnologiilor de vîrf sau care înglobează rezultatele acestora ocupă un loc important. De asemenea, analizele comparative ale diferitelor economii care pot fi considerate de piață (Suedia și Maroc, de pildă) scot în evidență faptul că profitul se maximizează în mare măsură cu ajutorul sau în strînsă legătură cu tehnologiile considerate în prezent a fi de vîrf.

În consecință, modelul dezirabil al economiei este cel al unei economii eficiente economic, bazate pe tehnologii de vîrf care, în virtutea acestor două caracteristici, produce o abundență de bunuri și servicii accesibile populației.

C) Modelul succesului economic

Cel de-al treilea model component al paradigmei cotidiene a „economiei de piață” se referă la aplicabilitatea acesteia, la faptul că introducerea noului tip de economie, în primul rînd, este posibilă, iar în al doilea rînd, poate reprezenta un succes. Cu alte cuvinte, cel de-al treilea model trebuie să confere o altă caracteristică fundamentală a paradigmei cotidiene, aceea de a garanta succesul practicii cotidiene, iar dacă acesta nu este posibil, de a explica insuccesul prin identificarea vinovaților. (În gîndirea cotidiană, insuccesul se datorește întotdeauna unor vinovați și nu unor cauze).

Propoziția cheie a modelului succesului economic se referă la profesionalismul și competența tehnică a conducătorilor. Conform acestui model, economia românească de pînă la revoluție a funcționat prost, în ciuda eforturilor oamenilor obișnuiți (adică din cotidian) pentru că a fost prost condusă. Dimpotrivă, economia de piață funcționează bine pentru că este bine condusă, caracteristica pieței fiind tocmai de a impune competența profesională, sancționată prin concurență, drept criteriu de promovare socială a conducătorilor competenți în toate domeniile.

Un asemenea model al succesului are drept premisă nemărturisită manipulabilitatea tehnică a economiei și a societății. Economia (ca și societatea, de altfel) este percepută ca un soi de mecanism uriaș și complicat, dar care suportă intervenții tehnice care pot să-l strice (comunismul) sau să-l facă să funcționeze bine. Totul depinde de abilitatea și priceperea celui care intervine în mecanism.

Din punct de vedere economic, un asemenea model este pe deplin acceptabil. Nu numai pentru că transformă economistul într-un specialist privilegiat, în condițiile societății românești actuale identificîndu-l cu acel doctor care prescrie economiei bolnave rețeta ce o va însănătoși, ci pentru că modelele economice sînt exact astfel construite: ca modele în care se poate interveni prin modificări la nivelul intrărilor în sistemele de producție, și încă numai pînă la limita în care aceste modificări sînt posibile.

Din punct de vedere cotidian, acest model este de asemenea necesar. În primul rînd, pentru că definește cei doi termeni absolut necesari gîndirii cotidiene: vinovații de eșecul de pînă acum și salvatorii, cei care pot îndrepta eșecul, asigurînd succesul eforturilor. În al doilea rînd, și acest lucru este deosebit de important, pentru că transformă problema remodelării economiei într-o problemă a cotidianului — problema înlocuirii indivizilor incompetenți cu indivizi competenți. În al treilea rînd, iar acest aspect a mai apărut cu ocazia legitimării, pentru

că soluția nu trebuie să apară din cotidianul însuși, care nu reușește nici măcar să definească „economia de piață“, ci din afara lui, din lumea necotidiană a științei.

În consecință, paradigma cotidiană a „economiei de piață“ se întemeiază și este protejată de trei modele de gândire complementare, toate fiind incluse în ea. Ea afirmă, în consecință, prioritatea economiei asupra restului societății, caracteristicile deziderabile ale „economiei de piață“ (bunăstarea, eficiența și tehnicitatea) și modul în care acestea sînt realizate — competența conducătorilor economiei.

3. Paradigma cotidiană în fața pluralității ideologice

Rostul acestui studiu nu este de a critica sau combate paradigma cotidiană, ci de a o înregistra. În această privință există numeroase dificultăți deoarece o paradigmă cotidiană nu există nicăieri ca atare și pentru că fragmente ale ei nu sînt teoretizate decît în forme necotidiene. Am ales aici procedeul de a considera ca aparținînd paradigmei cotidiene acele propoziții asupra cărora există un consens cvasi-general al ne-specialiștilor. Remarcabil, dar nu neobișnuit, este faptul că consensului cotidian i se adaugă cel al specialiștilor în economie. Este remarcabil pentru că, pe de o parte, acordul între cotidian și știință este un sprijin în plus adus paradigmei cotidiene, cam de tipul celui pe care revelațiile mistice îl aduceau credinței religioase ca paradigmă cotidiană, adică o întemeiere a paradigmei în necotidian, de data aceasta în autoritatea științei. Pe de altă parte, pentru că atrage atenția asupra puterii de influență pe care o are această paradigmă cotidiană.

O paradigmă necotidiană de tip sociologic pune acest caracter pe seama unei baze sociale extrem de largi a paradigmei. În general, paradigmele cotidiene sînt nediscriminatorii din punct de vedere social, fie pentru că viața cotidiană este suficient controlată de o singură categorie sau grup social care își impune propriile opțiuni ca trăsături obligatorii ale societății, fie pentru că există un acord general între diferite categorii sau grupuri cu privire la o opțiune unică.

Dar în România, într-o perioadă în care durată scursă de la victoria Revoluției se mai poate măsura în zile, nici una, nici cealaltă din aceste două situații nu este foarte plauzibilă. În primul rînd, pentru că instabilitatea socială creată de revoluție nu a putut fi înlocuită atît de repede de dominația vreunui grup social. Dimpotrivă, tocmai necesitatea schimbărilor profunde pe care o generează revoluția creează condițiile necesare unei competiții a grupurilor sociale pentru a ocupa poziții cît mai avantajoase în societate, dacă se poate, dominante. În al doilea rînd, această situație competițională deschisă de revoluție și care nu se încheie decît prin încheierea revoluției însăși o dată cu statornicirea noilor mecanisme sociale și economice nu este cea care să creeze condiții pentru un acord, chiar și foarte general, între grupuri. Singurul consens creat este cel de revoluție, adică de schimbare, și în această privință toate forțele sociale participante la revoluție sînt de aceeași parte a baricadei.

Aceasta este semnificația formării unei paradigme cotidiene cu privire la „economia de piață”. Ea este nu atât o paradigmă a unei noi economii, cât o paradigmă cotidiană cu privire la schimbare. Denumirea de „economie de piață” este doar un sinonim al denumirii de „schimbare” sau, mai corect spus, de „ceva care nu seamănă cu ceea ce a fost”. Și tocmai de aceea paradigma rămâne total nedeterminată cu privire la conținutul concret al „economiei de piață”. Pentru simplul motiv că diferitele grupuri sociale din societate au așteptări diferite cu privire la acest conținut, iar raporturile de forță dintre ele încă nu s-au statornicit astfel încât unul sau mai multe grupuri să poată impune conținutul care este adecvat obținerii de către ele a unei situații dominante în societate.

În sfârșit, tot din această nedeterminare, social constituită, provine și o altă caracteristică a paradigmei cotidiene a „economiei de piață”, aceea de a pune economia în centrul problematicii cotidiene — căci lupta pentru poziția dominantă în societate echivalează, în momentul acesta revoluționar, cu lupta pentru luarea în stăpânire a proceselor de producție.

Care sînt, deci, categoriile sau grupurile sociale care trebuie luate în considerare în această restructurare a relațiilor sociale și care sînt direcțiile probabile ale acțiunii lor sociale ?

a) Clasa **salariaților industriali** este cea mai numeroasă, iar în prezent, în relațiile cu celelalte clase și categorii sociale, dețin o poziție dominantă. Prin „salariați industriali” aici se înțeleg nu numai salariați din întreprinderile industriale, ci și acei salariați din ramuri economice anexe industriei care reproduc condițiile fundamentale ale industriei, cum ar fi transporturile, o parte din servicii (de exemplu, spălătoriile etc.), o parte din activitatea de proiectare-cercetare ș.a.

În timpul regimului comunist, această clasă socială a fost, alături de țărănime, cea mai exploatată. În același timp, ea a reprezentat principala sursă de legitimare a concentrării puterii discreționare în mâinile unui grup restrîns de activiști politici. Exploatarea ei s-a realizat pe două căi. Pe de o parte, reducerea consumului acesteia, în bunuri și servicii sociale, a reprezentat una din principalele componente ale acumulării de rezerve necesare menținerii în funcțiune — așa chinuită cum era — a sistemului de producție a României socialiste. În principiu, acest sistem de reducere a consumului funcționa unitar pentru întreaga societate, dar, în realitate, s-a creat rapid un sistem de redistribuire a dezavantajelor care favoriza, pe de o parte, acele categorii sociale care erau mai aproape sau legate în vreun fel de decizia politică, administrativă sau economico-socială, iar pe de altă parte, pe cele care prin profesie erau implicate în distribuirea consumului. Salariații industriali nu făceau parte din nici una dintre acestea.

Cea de a doua cale principală a exploatării salariaților industriali a reprezentat-o creșterea continuă a supramuncii acestora, realizată, la rîndul ei, prin două procedee principale. Primul consta în mărirea efectivă a duratei timpului de muncă prin creșterea duratei zilei de muncă, prin prestarea de ore suplimentare și prin transformarea sistematică a zilelor de repaos în zile normale de lucru. Cel de-al doilea a constat în

Înrăutățirea continuă a condițiilor de muncă, de la aprovizionarea locurilor de muncă cu materii prime, materiale, piese de schimb, pînă la reducerea protecției în muncă și înrăutățirea microclimatului. Dacă la aceasta se adaugă creșterea continuă a caracterului totalitar al deciziilor socio-economice și al arbitrariului celor tehnice și transformarea relațiilor ierarhice în relații de dictatură personală a șefilor asupra subalternilor nemijlociți, tabloul situației salariaților industriali în timpul regimului ceaușist, mai ales în ultimii ani ai acestuia, îi diferențiază net pe aceștia de alte categorii sociale. Tocmai de aceea ei au reprezentat forța cea mai activă a revoluției din decembrie și întrucît în mecanismul politico-administrativ comunist ofereau principala legitimare a dictaturii, ridicarea lor împotriva acesteia a fost hotărîtoare.

După victoria revoluției, această clasă a devenit principala forță socială. Revoluția s-a făcut, desigur, de către întregul popor și în numele acestuia, dar salariații industriali puteau, în mai mare măsură decît oricare altă categorie socială, să se identifice pe ei înșiși cu poporul. Astfel încît noua putere politică, provizorie, se legitima de asemenea în asentimentul sau sprijinul pe care i-l acordau salariații industriali. Diferența fundamentală față de vechiul regim constă în aceea că, de data aceasta, clasa salariaților industriali deține un control efectiv și total asupra conducerii politice și că a exercitat acest control pentru a-și ameliora și calitatea vieții și poziția socială. După victoria revoluției, salariații industriali au preluat rapid controlul asupra întreprinderilor și instituțiilor, inițial prin intermediul Consiliilor locale ale Frontului Salvării Naționale din întreprinderi și instituții, iar apoi, în mai mică măsură din cauza dificultăților de organizare, prin intermediul sindicatelor. În prezent, fărîmițarea extremă a sindicatelor, care acționează independent unele în raport cu celelalte și nu rareori în concurență, îi dezavantajează în măsura în care împiedică o acțiune a clasei, iar, pe de altă parte, tind să creeze o structură de privilegii de-a lungul căreia să se distribuie preferențial fie anumite categorii profesionale, fie anumite ramuri ale producției. Omogenizarea extremă a clasei, obținută în primul rînd ca urmare a presiunii dictaturii economico-politice din ultimii ani ai ceaușismului, este acum pe cale să fie înlocuită de o tendință de stratificare, mai accentuată la extremele clasei. Partea superioară tinde să se apropie de clasa de mijloc în curs de formare, în vreme ce categoriile cele mai defavorizate tind să se marginalizeze și mai mult.

În aceste condiții, paradigma cotidiană a economiei de piață poartă în mare măsură amprenta, pe de o parte, a aspirațiilor și intereselor imediate ale acestei clase, iar, pe de altă parte a situației ei sociale, încă dominantă, dar fluidă. În primul rînd, însuși conținutul vag al „economiei de piață“ se datorează faptului că, pentru salariații industriali, modificarea relației de ansamblu între producție și piață are o importanță secundară. Ea nu afectează în nici un fel conținutul esențial al statutului salariatului. Ca urmare, pentru salariații industriali „economia de piață“ apare mai puțin sub aspectul caracteristicilor, cît sub aspectul rezultatelor sale. Iar acestea sînt definite în principal prin creșterea consumului și îmbunătățirea calității acestuia, ca și prin reducerea exploataării, adică a cantității de muncă neplătite. „Economia de piață“, ca o econo-

mie a abundenței își are sorgintea în interesele imediate ale clasei salariaților. Este, de altfel, ușor de remarcat că, în cadrul paradigmei cotidiene, „structura abundenței“ reproduce structura aspirațiilor de consum ale acestei clase, concentrată, pe de o parte, spre bunuri alimentare și confort gospodăresc, iar pe de altă parte spre loisir, și nu structura generală a ofertei de produse industriale tipice economiei de piață dezvoltate, care își diferențiază produsele prin calitate și preț în funcție de veniturile păturii sociale căreia i se adresează. În această privință, clasa salariaților industriali este, în mare măsură, purtătoare a unei ideologii egalitariste.

În al doilea rând, o altă caracteristică a paradigmei cotidiene a „economiei de piață“ pe care o datorăm clasei salariaților industriali este ambiguitatea rolului capitalului în această economie și, mai ales, a capitaliștilor. În ansamblu, clasa salariaților industriali este „de acord“ cu „economia de piață“, în măsura în care această lozincă are două semnificații clare. Prima se referă la schimbare. Clasa salariaților industriali este interesată în schimbarea structurilor fundamentale ale economiei de tip comunist în mai mare măsură decât oricare altă clasă sau categorie socială pentru că este prima care îi suportă disfuncționalitățile. Teza paradigmatică care afirmă că prin trecerea la „economia de piață“ are loc o schimbare radicală a structurilor economice și de producție au astfel o solidă bază socială în clasa salariaților industriali. În plus, în măsura în care termenul de „economie de piață“ este asociat unei economii care asigură o ofertă abundentă în domeniul consumului individual și salarii ridicate — prin analogie cu țările occidentale dezvoltate — clasa salariaților industriali sprijină și conceptual „economia de piață“. Mai există încă două direcții în care clasa se situează pe o poziție favorabilă economiei de piață propriu-zise. Prima se referă la introducerea „micului capitalism“, adică a inițiativei individuale bazate pe proprietatea particulară în domeniile periferice ale economiei, acolo unde concurența între micii producători individuali poate determina creșterea calității produselor sau serviciilor. Cea de-a doua se referă la raporturile de muncă. În această privință „economia de piață“ este paradigmatic concepută ca acea economie în care colectivul de salariați și conducerea unității se află într-o continuă opoziție, distribuirea avantajelor și a veniturilor între acestea două făcându-se exclusiv în funcție de raporturile de forță dintre ele. Iar în prezent, clasa salariaților are, în această privință, o poziție dominantă. „Economia de piață“ înseamnă, în această paradigmă cotidiană, posibilitatea salariaților industriali de a obține, în schimbul muncii depuse, salarii și condiții de muncă în corelație cu forța socială și presiunea pe care o pot exercita asupra conducerii întreprinderii, ministerului, statului.

În schimb, apariția unei clase de capitaliști care să domine din punct de vedere social procesul de producție și, prin intermediul acestuia, întreaga societate, nu intră deloc în vederile clasei salariaților lor și, ca urmare, nu intră nici în paradigma cotidiană. Sindicatele ilustrează în prezent cel mai adecvat această paradigmă cotidiană. Această atitudine ambiguă față de factorul care urmează, în cele din urmă, să con-

troleze producția, deschide, în paradigmă cotidiană, domeniul tehnocrației și teoremelor specifice acesteia cu privire la competență și profesionalism.

b) **Tehnocrația**, în economia socialistă există în mai mare măsură poate decât în „economii de piață” ale capitalismului dezvoltat. Ea este o creație nemijlocită a sistemului economic comunist care făcea necesară, pentru a asigura dominația politicului asupra economiei și vieții sociale a unei categorii atotcuprinzătoare de tehnicieni dotați cu autoritate atîta vreme cît se subordonau dominației politice a unui grup de activiști. Pe măsură ce acest grup își pierde în tot mai mare măsură autoritatea și mijloacele de constrîngere sau de manipulare asupra maselor de salariați industriali prin intermediul propriei organizații politice — partidul comunist — ei au apelat, pentru realizarea propriilor opțiuni, la autoritatea sistemelor economice și administrative.

Decapitarea sistemului de putere din societate prin eliminarea acestui grup de activiști politici superiori, investiți simultan cu funcții administrative și economice, a creat un „vid de putere” care nu a fost umplut nici pînă acum definitiv. Indiferent de persoanele concrete care ocupă sau vor ocupa în viitorul apropiat aceste funcții, din punct de vedere social principalele categorii intrate în competiție par a fi, pe de o parte, clasa salariaților industriali, iar pe de altă parte, tehnocrația. În vreme ce salariații industriali își legitimează această aspirație la puterea economico-administrativă prin rolul jucat în revoluție și prin controlul politic pe care îl pot exercita asupra oricărei puteri ce se legitimează în popularitate (adică prin democrație), tehnocrația, aflată imediat în apropierea acesteia, dar încă insuficient instalată în vîrfurile sistemului, se legitimează prin competență și profesionalism.

Aici lucrurile sînt foarte clare. Dacă problema puterii este o problemă a corectitudinii deciziilor luate de acestea, iar această corectitudine depinde de factori tehnici, cum ar fi cunoștințe, algoritmi de decizie, corectitudinea prognozelor etc., atunci, în mod necesar, puterea revine tehnicienilor specializați în rezolvarea de probleme economice, sociale, industriale, de management etc. În paradigma cotidiană, corectitudinea deciziei este asigurată de competență, iar competența este exprimată, pe de o parte, prin studii iar pe de altă parte printr-o ambiguitate care este denumită profesionalism.

Această ambiguitate are trei laturi. Prima se referă la experiență, vechime, capacitate de conducere probată pînă acum ș.a.m.d. adică toate acele caracteristici care pot fi asociate cu deținerea vreme îndelungată a unei funcții deja înalte în ierarhia puterii. Cea de a doua se referă la creativitate, capacitate și dorință de schimbare, entuziasm etc., adică toate acele caracteristici care pot fi asociate cu penetrarea ascensională rapidă a unei categorii de tineri tehnicieni aflați deocamdată într-o poziție subordonată. În sfîrșit, cea de a treia se referă la persecuții, umilințe și nesocotire a competenței și soluțiilor propuse etc., într-un cuvînt la toate acele categorii de motive care pot fi asociate cu dictatura și dorința acesteia de a promova incompetența și relele intenții. Pluralitatea de laturi ale noțiunilor și caracteristicilor asociate competenței, prin intermediul profesionalismului, este răspunzătoare de faptul că paradigma

cotidiană nu clarifică sensul „competenței”. Iar ea se datorează faptului că tehnocrația însăși nu este unitară, în interiorul ei pretind a fi identificate trei grupuri de presiune : a) cel al celor deja instalați în apropierea nemijlocită a puterii, sau care deja o girează, provizoriu sau nu ; b) grupul tinerilor specialiști care presează pentru a ajunge în posturi cheie ; c) grupul specialiștilor care, deși nu sînt tineri, nu au putut să ascensioneze în perioada anterioară și care, acum, pun aceasta pe seama caracterului comunist al regimului, considerînd revoluția ca un act de răsturnare totală, în sensul în care decapitarea puterii existente este completată de actul complementar al înlocuirii acesteia de categoria opusă — specialiștii marginalizați.

Tehnocrația își poate întemeia presiunea spre puterea economico-administrativă pe modelul tehnicist al economiei și societății și așa se explică penetrarea acestuia în paradigma cotidiană. Dacă paradigma competenței aduce legitimarea necesară atunci, în mod necesar, „economia de piață” trebuie să conțină competența ca pe o caracteristică a ei. Dar acest lucru nu se poate datora decît prezentării economiei și societății după modelul general al unui mecanism deteriorat prin proasta conducere și nu prin structurile sale intime, ceea ce, pe de o parte, asociază tehnocrația cu clasa salariaților industriali, iar pe de altă parte o opune pe aceasta, în ultimă instanță, capitalului. Căci capitalul presupune asocierea competenței — nu neapărat de natură tehnică — cu averea (capitalul însuși) și subordonarea tehnicienilor capitaliștilor. De aceea și tehnicienii au o atitudine ambiguă față de formarea unei clase autoritare de capitaliști, cu atît mai ambiguă cu cît această posibilitate este încă îndepărtată.

Este interesant de observat că în vreme ce în plan social tehnocrația se întilnește cu sindicatele, care par a avea nevoie de ea ca de obiect la care să se raporteze negativ (ceea ce a permis combinarea poziției lor într-o paradigmă cotidiană unică), modalitatea principală de acțiune a tehnocrației este de natură politică. În mare măsură lupta politică din această perioadă este dusă între diferitele componente ale tehnocrației și desigur sub lozinci încă insuficient sprijinite de ideologii — care nu dezvăluie clar obiectivele urmărite și interesele fundamentale. Astfel, în prezent s-ar părea că asistăm la o alianță a ultimelor două categorii de tehnocrați în lupta împotriva primeia, lozinca principală fiind a luptei împotriva comunismului („neocomunismului”, „comunismului cu față umană” etc.), a luptei împotriva nomenclaturii, adică, ținînd seama de faptul că nomenclatura înseamnă cei care dețin funcții, împotriva celor care deținînd funcții medii în regimul anterior, tind acum să le monopolizeze pe cele de la vîrf. Este semnificativ faptul că „lupta împotriva neocomunismului” nu se îndreaptă împotriva unor structuri sau instituții, ci împotriva persoanelor. Nu se cere schimbarea caracteristicilor de funcționare, ci doar înlocuirea unui grup de deținători (sau posibili deținători) ai puterii pe plan central sau local, definiți en-masse prin aceea că au mai deținut-o, cu alt grup de deținători, definiți en-masse prin aceea că nu au mai avut-o niciodată.

Egal semnificativ este faptul că celelalte categorii sociale nu se amestecă în acest conflict pe care nu-l recunosc ca fiind al lor.

c) Celelalte categorii sociale, țărani, clasa de mijloc, intelectualitatea culturală și științifică etc., cu toate că au poziții relativ diferite față de cele ale celor două grupuri sociale principale aflate în competiția pentru dominarea societății, nu intră în această competiție ca entități aparte. Ele se mulțumesc să sprijine una sau alta dintre cele două tabere, sau chiar pe amândouă, iar uneori se amestecă chiar între subgrupurile concurențiale ale fiecărei clase, dar, prin aceasta, nu adaugă componente semnificative la paradigma cotidiană. Rolul lor este mai degrabă de a întări una sau alta dintre tezele paradigmei, în funcție de necesitățile de legitimare de moment.

În consecință, paradigma cotidiană cu privire la „economia de piață” este deocamdată lipsită de conținut pentru simplul motiv că nu există o clasă sau o categorie socială care să aibă drept obiect al practicării sale sociale instaurarea unei „economii de piață”. Este probabil, în acest caz, ca ea să capete un conținut abia în momentul în care, urmare a unor modificări suprastructurale făcute în avantajul fie al salariaților industriali, fie al tehnocrației, acestea vor induce transformări la nivelul profund al relațiilor economice. O altă posibilitate ar fi ca agentul unei asemenea transformări să apară abia după tranșarea competiției pentru dominația societății între salariații industriali și tehnocrați, sau chiar tocmai din cauza imposibilității tranșării acestei competiții. Căci ambele categorii au în această privință un handicap comun. Nici una nu este purtătoarea unui sistem de producție de tip nou față de cel existent, ci doar a unor modificări nestructurale în cadrul acestuia. O altă variantă posibilă, dar nu foarte posibilă, ar fi ca transformările autentice ale unei „economii de piață” să le inducă capitalul străin investit în economia românească. Ceea ce ar însemna că baza socială a transformării să se afle în exterior. Acest lucru s-a mai întâmplat în societăți cu economie subdezvoltată, dar niciodată într-una care a trecut prin socialism.